

Наталія БОРИСЕНКО,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової,
м. Одеса, Україна*

**ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОБУТОВИХ РЕАЛІЙ У РОМАНІ
«СВЯТО ОСТАННЬОГО МЛИВА» ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО ЯК
ВИРАЗНИК ГЛИБИННОЇ ФІЛОСОФІЇ ТВОРУ**

Побутова лексика традиційно привертає увагу вітчизняних науковців, стає об'єктом дисертаційних досліджень (Г. Березовської, Л. Борис, Г. Вінтонів, Г. Гримашевич, Е. Гоци, М. Дерке, Н. Загнітко, Н. Клименко, Н. Пашкової, Н. П'яст, А. Сібрук, Л. Тищенко, Л. Ура, Г. Хмари та ін.). Побутовизми як елемент стилю письменника вивчали І. Бабій та О. Семенюк (Р. Іваничук), С. Бибик (Г. Квітка-Основ'яненко), Г. Гримашевич (В. Шевчук), Д. Ігнатенко (Т. Шевченко), Т. Піцура (І. Чендей), Д. Хортюк (М. Гоголь), М. Цуркан (сучасні буковинські автори) та ін. Пошукова оптика вчених у таких працях часто скерована на те, як літературно-художні твори відображують «загальний уклад життя; сукупність звичаїв, властивих якому-небудь народові, певній соціальній групі і т. ін.» [3], послуговуючись мовними засобами загальнонародного й діалектного характеру, із національного арсеналу й запозиченими, з активного й пасивного слововжитку тощо. Залежно від предмета номінування вирізняють семантичні групи побутовизмів: на позначення житла, меблів, посуду, кухонного начиння; одягу, взуття, прикрас; їжі, напоїв; реманенту, трудових процесів і дій; свійських тварин і птахів; звичаєвих, обрядових, відпочинкових (свята, ігри, розваги) традицій тощо [1].

Л. Шаповалова слушно радить глибше осягати поняття побуту – «як соціокультурного феномена» [4, с. 131–132], асоціює його з домом, ойкуменою, широким спектром «сфер» існування людини в її повсякденні й витлумачує як «сукупність умов, засобів, форм і способів задоволення матеріальних і

духовних потреб членів суспільства, які історично змінюються, проявляються у певному укладі чи способі життя і залежать від рівня розвитку виробництва, суспільно-економічних відносин, загального стану культури даного народу» [4, с. 134]. *Умови (фактори) побуту* – «географічні, природні, історичні, культурні тощо» – це «сприятливе чи несприятливе соціальне середовище, в якому відбувається індивідуальне й суспільне життя народу»; *засоби* – це «матеріальні та духовні блага (цінності)»; *способи* – це побутові відносини між малими соціальними групами, «які прямо чи опосередковано супроводжують задоволення потреб особистості», забезпечують індивідуальне та колективне споживання; *форми побуту* – його внутрішня організація: суспільна, виробнича, домашня [4, с. 135]. Відтак, аналізуючи побутову лексику літературно-художнього твору, не слід обмежуватися реаліями домашнього, сімейного, національного повсякдення-споживання персонажів, але й акцентувати його широкий соціальний контекст із погляду сприяння людині, локацій її осідку, станів (малих груп) і їхніх цінностей у розлогій системі комунікації, взаємодії. Це увиразнить ідейний зміст твору, закумуляований майстром слова через прийом побутописання.

Інтерес до побуту – характерна ознака творчості письменника-реаліста, особливо епіка. Примітна вона і для доробку полтавського літератора Феодосія Рогового (1925–1992), автора малої та великої прози т. зв. «добы соцреалізму». У його романі «Свято останнього млива» мовиться – крізь спогадову призму розповідача-журналіста (своєрідний приватно-репортажний стиль) – про останні дні села Мокловоди: перед тим як вони стануть дном штучного моря. Митцеві важливо зафіксувати, а насправді – вже тільки постфактум увічнити – ті явно трагічні події, коли людей державною наругою позбавляли екзистенційної оболонки їхнього існування: і побуту, і землі, і одвічної родової тягlosti. Звісно, у творі цей процес – очевидно, не суто з волі автора – ідеологічного піднесено як прогресивний, знак сили людини, крок до її світлого майбутнього тощо, але вже надто виразно автор виписує «малі апокаліпсиси»

мешканців села, кінець їхнього сліду на землі, який, із віддалі часу, глибоко усвідомлює і герой-розповідач.

Розгортаючи оповідь, Ф. Роговий зображує різні *побутові локації* як *місця проживання людини* – з більшою або меншою мірою їх опредметнення.

Передусім це *квартира* – міське помешкання героя-протагоніста Віктора Копила, у якому скупі зафіксовано *постіль, журнальний столик, олівець, телефон* [2, с. 3–4] – усе найнеобхідніше для письменника, журналіста. Інше, куди більш цінне – прадавні слова, дорогі образи близьких, місця, заняття, об'єкти, – оживлює його свідомість, пам'ять, як-от *рідну хату* в Мокловодах: «осиротіла», уже втративши вбиту фашистом господиню, вона дивилась услід темними *вікнами*, коли батько із сином ішли на війну. У господі зацентовано *скриню* із жіночим крамом – «*материні квітчасті хустки, спідниці, шматки полотна*», які батько довго перебирав руками, ніби прощаючись. Контрастно наголошено *чоловічі «похідні речі* в домотканому *мішку з вервечками*» (без деталізації), а в суголоссі до пустки і втрати – порожню *повітку*, де раніше тримали улюбленицю-годувальницю – *корівку* Сороку, забрану поліцаями [2, с. 32–33]. Речі «говорять» із розповідачем, розбуркують у його уяві цілі пласти давноминулого: так, «*сірячина* з чорно-рудого домотканого овечого сукна» на торговцеві нагадала розповідачеві про таку ж батькову, «пізніше вона лежала на *горищі* біля *лежака*, і мати нею прикривала на зиму *цибулю*» [2, с. 22]. Світлі образи *дідуса, батька, матері, коханої, односельців* – разом із деталями хатнього, сільського, господарського, звичаєвого побуту – тримають повноту мікрокосму головного героя твору, і він прагне зафіксувати ці реалії для інших людей-жертв переселенської трагедії, знаючи про їхню рятівну цінність.

Це також «*людська*» *оселя* Сидора Охмали – незагребущого господаря й майстра («один на все село вмів робити *начиння до хатніх верстатів* <...> *блят* чи і всю *ткацьку примусію*» [2, с. 6]), навпаки, описана розлого, практично цілісно – як типова для українського села свого часу: убога, із *землею, городцем* перед вікнами, *подвір'ям, колодязем, ворітцями, перелазом*, яку молодь із *кутка* – за дозвіл *досвіткувати* – узимку сьак-так обігрівала, а

навесні латала й вимазувала; *без ікон*, із *лампадкою* на мідних ланцюжках, старою, потрісканою, але живою *кобзою* на *покутті*; під її *полом* жив *їжак*, захищаючи будівлю від усяюдисущого *гаддя*, «у *сінях* ночувала *птиця* – *три курочки* хваленої глипистої породи, з *десяток індиків* такої ж масті та *дві цесарки*»; її двері завжди впускали мандрівця, навіть на його останній дорозі. «Отак і жили Сидір з Мокриною <...> і ніколи в світі не бажали міняти свою долю на якусь іншу» [2, с. 13].

Говорячи про Охмалів, автор наголошує на мокловодівських порядках *взуватися* («взувалися в бучавий сиричуватий *самочин*, сяк-так вим'ятий у дьогті»), *одягатися* («одіж носили із свого, *доморощеного прядива*. *Крамна крашенина* лежала здебільшого по скринях, деь насподі, спрятно береглася на великі свята»), *прясти* («У будні взимку в кожній хаті стояла стовпом деручка до кашлю *курава* з гіркого *прядива*. Особливо того досвітку, коли напівсонне сімейство дружно вставало вповдовж *ослона*, *лави* чи *припічка* і, схилено для держави, впершись руками, затято викручувало, виминало п'ятами цупке, підсохле на *черені* *ликувате волокно*, щоб робилося м'яким, придатним микати. По тому жіноцтво *сідало край вікон* на днища, за *гребені*, і знову, як і вчора, як і тисячу років тому, безугавно хурчали *прядки*, *цівки*, *веретена*, виводячи під *журливий спів* довгу-предовгу, нескінченну, допоки й слини в роті, *нитку*. А вже потім, оснувавши та накинувши *пряжу* на *верстат*, день і ніч не вгавали під ногами *поножі*, надсадно гахкала *риплива ляда*, набиваючи в основу нитку до нитки десятки, сотні аршинів *сирого полотна*, що згодом лягало *сорочками* на селянські плечі, *пелюшкою* в *колиску*, *покрівцем* у *труну*... Так було в наших Мокловодах до самого переселення» [2, с. 7]), *боятися Бога* й *довіряти людині* («Стара Осмалиха <...> *вклякає* на коліна і віддано *молиться*, <...> щоб *зблаготворити* небесного *владику*. Зате не лякалася ніяких *подорожніх*. Глупої ночі на перший стук у *шибку* виходила на двір і впускала будь-кого до хати» [2, с. 8]), *дослухатися до таємничих «знаків»* (імовірно, вісників «невидимої біди» для Мокловод: «або *грім полукіпки* палитиме, або на *скотину* *падіж* буде

наслано, чи, може, й усе село геть *спустіє, заросте* глухими бур'янами абощо» [2, с. 12]).

Антитетично до цієї бідної, але наповненої сенсами хати, виведено у творі *колгоспну хату-гуртожиток* – «простору, на дві половини», «завжди, крім зими, заселену чоловіками й жінками, гучну, пісенну, пропахлу землею і потом, розпареною упряжкою і ярмами, пробензовану одежею трактористів і шоферів, а спиться в ній на чистому сіні або медовій гречаній соломі під білими простирадлами чи свіжовитканими ряднами так пам'ятно і смачно, як ніде й ніколи потім» [2, с. 14]. Цей образ чуттєвий, утім ідеологемний, не виписаний у своїй функційності, оскільки не містить побутових реалій, які б деталізували триб гуртового життя, не передбачає приватності, інакості, самоті як цінності.

Отож неомовлений побут є нестійким, натомість виформований віками – як онтологічне підґрунтя національної екзистенції селян – нищівно руйнують. Одинокі оселі, голі, повалені димарі, крокви, тини, неживі дерева, рештки хат на возах, діжки, клунки, казани, попіл у повітрі й на землі, дезорієнтовані собаки на печах розорених обійсть, здичілі коти – усі ці уламки – останки Мокловод; над ними – чорний дух індустріалізації, бульдозери, «люди з бензопилами», які, мов «заводні іграшки», роблять усе, щоб витравити «старий» життєвий простір до основ, ніколи вже не випустити з-під води знищені села, на прикрість майбутнім археологам (бо зась відкривати міста Воїні на берегах Сули). Залякані й одурені селяни не боряться за себе в цім пеклі абсурду, зраджують родові й хліборобські традиції, дорогі могили пращурів і самі перетворюються на склепи непереборних утрат – матеріальних і духовних, позбавлені побуту як суті, коріння, душі, слова.

Ми лиш частково окреслили особливості функціонування побутової лексики в прозі Ф. Рогового: цей мовний пласт вартує монографічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Нечитайло О. Побутова лексика. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. Київ, 2007. С. 493.

2. Роговий Ф. К. Свято останнього млива : роман. Київ : Рад. письменник, 1982. 359 с.

3. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова), П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. 1975. С. 630.

4. Шаповалова Л. О. Поняття побуту: сутність та структура. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 131–137.